

.....
мистецтвом. Цьому напрямку дитячої творчості він приділяв особливу увагу і в подальшій своїй педагогічній діяльності²⁴.

Отже, діяльність Г.Косміади в Рівному у 1917-20 рр. переконливо свідчить, що в роки найтяжчих революційних потрясінь у культурно-освітньому процесі цього волинського міста були задіяні широкі верстви населення, зокрема, місцева інтелігенція, учнівська молодь, а також емігрантські кола, до яких належала ця талановита людина. Населення міста, що складалося з багатьох етнічних та культурних спільнот, переважно демонструвало соціальну та культурну злагоду.

Невдовзі до Рівного було дозволено приїхати дружині Г. Косміади. Поступово життя входило в мирне русло. У сім'ї Г.Косміади, як і повсюди на Волині, розпочався новий період історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Прищеп О. Георгій Косміади – митець і вчитель // Сім днів. -1995. -17-24 жовтня; Прищеп О. Архів вчителя Г.Косміади як наукове джерело по вивченню історії Рівного і Волині 20-30-х рр. XX ст. // Волинський музей. Історія і сучасність Тези та матеріали І науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею. – Луцьк: Ініціал, 1997. – С. 30-31; 2. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі – РОКМ). – Інв. № 14707/31 доп; 3. РОКМ. – Інв. № 13999/21 доп; 4. РОКМ. – Інв. № 14707/33 доп; 5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX –XX століття. – К.: Генеза, 1997. – С. 106; 6. РОКМ. – Інв. № КН. 20030/365; 7. РОКМ. – Інв. № 13999/21 доп; 8. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 165. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 1 зв., 2; 9. Прищеп О. Освітньо-культурне середовище міст Волині другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму реформ 60-70-х рр. у царській Росії // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Зб. статей. – Чернівці: Рута. –Т. 10-11. – С. 162-172; 10. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир: Изд. губерн. статист. комитета, 1916. – С. 216; 11. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии реальных училищ за 1911 год // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1911 год. – К., 1912. – С. 7; 12. ДАРО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 84; 13. ДАРО. – Ф. 165. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 1; 14. ДАРО. – Ф. 630. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3; 15. РОКМ. – Інв. № КН. 20030/355; 16. РОКМ. – Інв. № 13999/10 доп; 17. Hoffman J. Przewodnik po Wolyniu. – Warszawa, 1938; 18. РОКМ. – Інв. № 13993 доп; 19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 660. – Спр. 61. – Арк. 12; 20. ДАРО. – Ф. 215. – Оп. 2. – Спр. 48. – Арк. 26; 21. ДАРО. – Ф. 215. – Оп. 2. – Спр. 48. – Арк. 58, 141; 22. Робітничая газета. – 1919. – 25 квітня. - № 96; 23. РОКМ. - Інв. № КН. 20030/3; Інв. № КН. 20030/2; 24. РОКМ. - Інв. № 14707 доп.

Н.А. Сорочан

КОМІСАРИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УНР ЗА ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ (ГРУДЕНЬ 1918 Р. – ЛИСТОПАД 1920 Р.)

У складних умовах військово-політичної діяльності Директорії особливого значення набула проблема управління освітою і культурою на місцях. У зв'язку з постійними змінами території перебування Міністерства народної освіти і мистецтв посилилася роль місцевих органів управління освітою, на чолі яких були губернські та повітові комісари освіти. Вони опікувалися проблемами збереження української школи, забезпечення державного утримання вчителів, продовження справи українізації освіти.

Пошуки нових шляхів реформування місцевого апарату управління освітою на сучасному етапі та співзвучність деяких аспектів його діяльності проблемам зазначеного періоду значно посилює актуальність теми дослідження.

Водночас проблема діяльності комісарів освіти в шкільному управлінні за доби Директорії не була предметом спеціального дослідження. Окремих аспектів поставленої проблеми торкалися С. Постернак¹ та С. Сірополко². У працях сучасних українських істориків А. Пижики³ та Ю. Телячого⁴ побіжно розглядаються деякі напрями діяльності комісарів освіти досліджуваного періоду.

Поза увагою дослідників залишилися такі проблеми, як кадровий склад, основні функції та сфери діяльності губернських і повітових комісарів освіти за доби Директорії. Дослідження цих питань є метою даної статті.

Посади губернських і повітових комісарів народної освіти були запроваджені за часів Центральної ради, 27 червня 1917 року. Комісари освіти були представниками Міністерства народної освіти і мистецтв, основне завдання яких полягало у відродженні національної освіти і культури. Після скасування шкільних округ на території України законом Центральної ради від 28 грудня 1917 року керівництво їхніми справами було тимчасово передано комісаріатам у справах шкільних округ – Київському, Одеському і Харківському. Інститут комісарів народної освіти продовжував

.....
свою діяльність за доби Гетьманату П. Скоропадського, але нові підходи до управління освітою призвели гетьманський уряд до визнання необхідності його скасування⁵.

Директорія УНР в галузі управління освітою підтримала позицію Центральної ради. Розпорядженням Директорії від 12 грудня 1918 року в Україні відновлювалася система повітових шкільних рад і створювалися губернські шкільні ради відповідно до проекту плану управління освітою, розробленого за часів Центральної ради. У повітах і губерніях, де ще не були призначені комісари освіти, філії Національного союзу, за погодженням з учительськими спілками та органами місцевого самоврядування, повинні були обрати кандидатів на посади повітових і губернських комісарів освіти та подати їх на затвердження відділу освіти при Директорії УНР. Комісари освіти разом з учительськими спілками та органами місцевого самоврядування мали взяти участь у відновленні діяльності повітових і створенні губернських шкільних рад⁶.

Відзначимо, що також, незважаючи на визнання необхідності скасування інституту комісарів освіти, гетьманським урядом були відпущені гроші на утримання комісарів освіти по грудень 1918 року включно. До 1 січня 1919 року призначені кредити були використані. Тому департамент нижчої освіти Міністерства освіти і мистецтв 23 грудня 1918 року звернувся до комісара освіти П. Холодного з проханням дати дозвіл на асигнування коштів на утримання губернських і повітових комісарів освіти з мільйонного фонду, призначеного на негайні потреби міністерства.

За відомостями департаменту нижчої освіти станом на 23 грудня 1918 року в Україні було 8 губернських і 36 повітових комісарів освіти (Київщина - 3 повітових комісари освіти, Волинь - 6, Катеринославщина - 8, Поділля - 4, Херсонщина - 7, Холмщина, Полісся, Підляшшя - 2, Чернігівщина - 2, Полтавщина - 4). Губернські комісари освіти були відсутні в Харківській і Таврійській губерніях.

На січень-березень 1919 року передбачалося виділити 63 тис. крб. (по 600 крб. кожному губернському комісарові і по 450 крб. кожному повітовому комісарові). Крім того було виділено з цього ж фонду 24 490 крб. на утримання службовців канцелярій губернських комісарів на січень-лютий 1919 року. З цього ж фонду на прохання департаменту нижчої освіти було виділено на відрядження губернським комісарам на початку 1919 року 8 000 крб. (кожному по 1 000 крб.)⁷.

Матеріальне становище губернських і повітових комісарів освіти було складним: вони одержували утримання за законом від 14 січня 1918 року. Про це свідчить звернення комісаріату в справах Київської шкільної округи 17 грудня 1918 року до Міністерства освіти, в якому було прохання про надання матеріальної допомоги комісарам освіти на Холмщині, Підляшші та Поліссі – губернському комісарові освіти Дмитріюку (600 крб.), його помічникові п. Калихевичу (900 крб.) та повітовому комісару Т. Олесіюку (150 крб.)⁸. 31 грудня 1918 року в.о. міністра освіти П. Холодний дав згоду на надання допомоги⁹.

Важливою проблемою, яка перешкоджала успішній діяльності комісаріатів у справах шкільних округ, була недостатня визначеність правового статусу. 26 грудня 1918 року голова Київського комісаріату К. Шило звернувся до П. Холодного з проханням доповнити закон про комісаріати положенням про те, що посади комісарів освіти є штатними і до якого класу належать¹⁰.

Губернські комісари залучалися до виконання різноманітних тимчасових завдань. Так, губернський комісар освіти Херсонщини А. Рошахівський з 1 січня до 14 лютого 1919 року був у розпорядженні Херсонського губернського коменданта. Обов'язки губернського комісара освіти на Херсонщині тимчасово виконував його помічник М. Хвіст¹¹. 15 січня 1919 року Міністерство народної освіти і мистецтв доручило губернському комісарові освіти на Катеринославщині І. Трубі тимчасово очолити комісаріат у справах Одеської шкільної округи. Це було пов'язано з тим, що Одеса була відрізана від інших частин України і там генерал-губернатором Алмазовим було встановлено особливе шкільне управління, якому не можуть підпорядковуватися школи колишньої Одеської шкільної округи¹².

Окупація військами більшовиків значної частини території України змушувала губернських комісарів освіти шукати іншої роботи. 3 березня 1919 року Чернігівський губернський комісар Г. Стаднюк був призначений директором Кам'янець-Подільської Маріїнської гімназії¹³.

Особлива роль відводилася комісарам освіти наказом міністра освіти І. Огієнка від 30 січня 1919 року. Дозвіл на тимчасове викладання предметів іншими мовами для окремих учителів і викладачів надавався для вищих шкіл – Міністерством освіти, для середніх – губернськими комісарами освіти, для початкових – повітовими комісарами освіти¹⁴.

5 лютого 1919 року І. Огієнко підписав спеціальну інструкцію для губернських і повітових комісарів освіти щодо проведення в життя наказу від 30 січня 1919 року. Відповідно до інструкції для

розгляду прохань, які могли подаватися до 20 лютого 1919 року, створювалися спеціальні комісії. До складу комісій, які очолювали губернські й повітові комісари освіти, входили представники від Національного союзу, учительських спілок, громадських організацій, органів місцевого самоврядування і вчительства. При відсутності в повіті зазначених організації справа розгляду передавалася до губернського комісара освіти. Дозвіл, даний комісією, мав силу до 1 липня 1919 року¹⁵.

У цей же час була значно розширена сфера компетенції комісарів освіти. Наказом міністра освіти І. Огієнка від 6 лютого 1919 року всі навчальні заклади, які підпорядковувалися департаменту професійної освіти, передавалися під нагляд місцевих комісарів освіти, середні – губернських, а нижчі – повітових¹⁶.

Значне посилення ролі комісарів освіти в системі шкільного управління відбулося відповідно до закону про управління освітою в Україні від 24 лютого 1919 року. Шкільні округи та комісаріати в справах шкільних округ було скасовано. Ліквідацію цих установ передбачалося провести через місяць після організації губернських шкільних рад та управ, які й повинні були це зробити. Останнім терміном ліквідації було визначено 1 липня 1919 року¹⁷.

Місце і функції комісарів освіти були визначені законом про головну, губернські і повітові шкільні ради та управи. Згідно із законом до складу губернських рад входили губернський комісар освіти або його помічник, які водночас обіймали і посаду голови губернської шкільної управи. У законі вказувалося, що губернський комісар повинен стежити за виконанням усіх законів і розпоряджень уряду. У разі незгоди з постановою губернської шкільної ради комісар освіти повинен був протягом тижня передати її на розгляд міністра освіти і мистецтв.

Повітові комісари освіти входили до складу повітових шкільних рад та були головами повітових шкільних управ. Якщо комісар освіти був незгодний з постановою ради або управи, то протягом трьох днів мав передати це питання на затвердження губернської шкільної управи¹⁸.

Згідно з інструкцією до закону про управління освітою в УНР від 1 квітня 1919 року комісарів освіти призначало Міністерство освіти і мистецтв. Місцеві учительські спілки за згодою громадських організацій мали право рекомендувати своїх кандидатів через Центральне бюро Всеукраїнської учительської спілки на посади комісарів освіти. Для кандидатів на ці посади був встановлений обов'язковий освітній ценз і педагогічний стаж. Для губернського комісара освіти – вища освіта і 10 років педагогічного стажу, а для повітового – вища освіта або освіта педагогічного інституту і 5 років педагогічного стажу. В окремих випадках вимоги щодо педагогічного стажу для кандидатів на посади комісарів освіти могли бути зменшені.

Усі скарги на неправильно проведені вибори до шкільних рад подавалися через повітових комісарів освіти губернському комісарові освіти, а через нього, з його висновком, до Міністерства освіти і мистецтв. Повітові комісари освіти під керівництвом губернського комісара проводили всю технічну роботу в справі організації губернських, повітових і міських шкільних рад. Право відкриття першого засідання шкільної ради належало комісарові освіти, під його керівництвом відбувалися вибори голови ради, його заступника і секретаря¹⁹.

Практична реалізація закону про управління освітою в УНР та впровадження інструкцій проводилося в дуже складних умовах воєнного часу, коли більша частина території України перебувала під окупацією більшовиків. Губернські і повітові комісари освіти могли діяти тільки на території, яка була підконтрольною Директорії, у першу чергу на Поділлі та Волині.

8 червня 1919 року голова Кам'янець-Подільської губернської управи В. Приходько був призначений в.о. губернського комісара освіти на Поділлі²⁰. 4 липня 1919 року Подільська народна управа скликала нараду з представників учительських та інших організацій для обрання кандидата на посаду губернського комісара освіти на Поділлі. Були представлені 4 кандидатури: В. Біднов, А. Чернявський, С. Іваницький і М. Ільїнський. Подільська губернська народна управа рекомендувала М. Ільїнського, який був членом управи і завідуючим відділом народної освіти губернського земства. У зв'язку з тим, що М. Ільїнський не відмовився від посади члена управи, Міністерство освіти і мистецтв призначило його тимчасово виконуючим обов'язки губернського комісара освіти Поділля з 8 липня 1919 року²¹.

31 липня 1919 року департамент вищої і середньої школи звернувся з обіжником до директорів усіх середніх шкіл, у якому наказувалося, що всі призначення на вчительські посади повинні затверджуватися губернським комісаром освіти. Директори вчительських середніх шкіл повинні були подавати всі призначення на затвердження до департаменту середньої і вищої школи через губернського комісара. За відсутністю губернського комісара освіти в деяких місцевостях (або

.....
які були відрізані від губернського комісара) усі призначення пересилалися на затвердження до Міністерства народної освіти²².

На Волині губернський комісар освіти М. Черкавський звільнився з посади 1 вересня 1919 року і з цього ж числа був призначений директором Житомирського вчительського інституту²³. Ініціатором призначення нового Волинського губернського комісара освіти став губернський комісар Волині п. Сумневич, який за відсутністю зв'язку з Міністерством освіти і мистецтв своїм наказом допустив до виконання обов'язків тимчасово в.о. губернського комісара освіти Волині з 27 серпня 1919 року І. Смірнова, який до цього був Житомирським повітовим комісаром. Міністерство наказом від 4 вересня 1919 року призначило І. Смірнова в.о. губернського комісара освіти Волині.

А вже 6 вересня 1919 року п. Сумневич, посилаючись на необхідність остаточної дерусифікації школи, наказав губернському комісарові освіти І. Смірнову розформувати педагогічні ради Житомирської вчительської семінарії і п'яти українських вищих початкових шкіл і створити нові ради, які б відповідали інтересам УНР²⁴.

Виконуючи наказ губернського комісара Волині Сумневича, комісар освіти І. Смірнов зробив розпорядження щодо формування нових педагогічних рад для зазначених навчальних закладів. У зв'язку з цим професійна учительська спілка м. Житомира звернулась з протестом до Міністерства освіти та мистецтв проти такого засобу дерусифікації школи, який порушував закон про управління освітою в Україні від 24 лютого 1919 року та гарантії осіб, які перебувають на державній службі і звільняються в адміністративному порядку.

22 вересня 1919 року департамент загальних справ повернувся до губернського комісара освіти з попередженням про те, що він повинен у своїй роботі керуватися наказами адміністративної влади в галузі освіти і пояснити міністерству мотиви розформування попереднього складу педагогічних рад названих навчальних закладів. Було підкреслено, що діяльність органів влади і управління в УНР повинна спиратися тільки на закон і проводитися законними методами. Крім того, П. Холодний звернувся до міністра внутрішніх справ з проханням зробити належне розпорядження, щоб попередити подібні накази в майбутньому. У зв'язку з цим Міністерство внутрішніх справ запропонувало губернському комісарові Волині надіслати до Міністерства народної освіти пояснення щодо причин розформування педагогічних рад²⁵.

Активну діяльність проводив губернський комісар освіти Поділля М. Ільїнський. Подільська губернія в серпні 1919 року складалася з 4-х повітів. Одним із основних завдань губернського комісара було формування Подільської губернської шкільної ради, що ускладнювалося відсутністю багатьох організацій, представники яких повинні були увійти до її складу. М. Ільїнський запропонував міністру освіти дозволити ввести до губернської шкільної ради представників від національних меншин. Міністерство освіти і мистецтв дало дозвіл на запрошення до шкільної ради представників від місцевих учительських організацій тимчасово, до звільнення території від більшовиків. 14 серпня 1919 року формування складу Подільської губернської шкільної ради було завершено і вона приступила до виконання своїх обов'язків²⁶.

Комісари освіти брали участь у справі вилучення зі шкільних бібліотек книг, визначених у списку Міністерства освіти і мистецтв. Керівники навчальних закладів повинні були скласти списки таких книг і передати їх повітовим комісарам освіти (при відсутності – завідувачому відділом освіти повітової народної управи), які негайно передавали їх губернському комісарові освіти. У списку Міністерства освіти і мистецтв було вказано 44 назви книг²⁷.

Виконання цього наказу відбувалося повільно. Так, губернський комісар освіти Поділля М. Ільїнський 4 вересня 1919 року був змушений з'ясувати причини невиконання наказу повітовими комісарами освіти. 18 вересня 1919 року М. Ільїнський повідомив про надходження книг, вилучених зі шкільних бібліотек, до повітових комісарів освіти зі шкіл Кам'янецького повіту, а також Вінницького, Літинського, Проскурівського і Новоушицького повітів. Перешкодою надходження вилучених книг до місця призначення були труднощі доставки²⁸.

Справа призначення і утримання губернських і повітових комісарів освіти та їх помічників наказом по Міністерству народної освіти від 11 серпня 1919 року передавалася департаментові загальних справ. Кандидатури на ці посади розглядала Рада представників усіх департаментів. Усі подання на призначення і затвердження повинні були відповідати вимогам закону щодо освітнього цензу і педагогічного стажу роботи²⁹.

27 жовтня 1919 року губернський комісар освіти Поділля звернувся до Міністерства народної освіти із запискою, у якій відзначав, що школи в районі перебувають у тяжкому становищі. Шкільні

будинки були зруйновані або реквізовані, майно і бібліотеки пограбовані. Учителі два місяці не одержували платні³⁰. За ініціативою Міністерства народної освіти губернському комісару освіти Поділля було доручено організувати спеціальну комісію для обстеження становища шкіл у Кам'янці-Подільському, яка повинна була вияснити кількість реквізованих шкільних будинків та шкіл, які у першу чергу потребують помешкання³¹.

Для Поділля була характерною значна плинність кадрового складу повітових комісарів освіти в окремих повітах. Так, у Кам'янецькому повіті з грудня 1918 року до липня 1919 року змінилися три повітових комісари³². У Летичівському повіті така ж кількість комісарів змінилася за період з серпня до жовтня 1919 року³³.

Одним із варіантів вирішення проблеми працевлаштування комісарів освіти у місцевостях, які були окуповані більшовиками, було прикомандирування до Міністерства освіти. Так, Могилівський повітовий комісар освіти А. Федосієв, за його проханням, був тимчасово відряджений до виконання обов'язків діловода департаменту вищої та середньої освіти, до звільнення повіту³⁴. Холмський повітовий комісар освіти Т. Олесіюк був відряджений до Міністерства народної освіти з дорученням виконувати обов'язки по канцелярії міністра освіти з 1 серпня 1919 року³⁵.

Міністерство освіти не покидало надії на повернення до Києва. 2 жовтня 1919 року губернський комісар Херсонщини А. Рошаківський був відряджений до департаменту загальних справ міністерства. Йому було доручено відвідати міста Київщини, які були звільнені від більшовиків і білогвардійців, для ознайомлення зі станом середніх шкіл та організації екзаменаційних комісій для вчителів на право викладання українською мовою³⁶.

Евакуація уряду УНР у листопаді 1919 року і створення Головноуповноваженого управління ускладнили діяльність губернських і повітових комісарів освіти. Губернський комісар освіти М. Ільїнський з 1 січня 1920 року був призначений референтом у справах освіти при Головноуповноваженому уряду УНР³⁷. Обов'язки губернського комісара Поділля виконував голова шкільної управи Є. Кондрацький³⁸. Наказом по Міністерству освіти від 30 березня 1920 року віце-директор департаменту позашкільної освіти М. Шугаєвський був призначений тимчасово виконуючим обов'язки комісара освіти Кам'янецького повіту³⁹.

Діяльність комісарів освіти активізувалася в ході українсько-польського наступу в квітні-травні 1920 року. У зв'язку з тим, що більша частина Київщини була під владою УНР, виникла необхідність у призначенні Київського губернського комісара освіти. Директор департаменту нижчої освіти А. Мирович запропонував тимчасово доручити виконання обов'язків губернського комісара Київщини І. Коваленку, Бердичівському повітовому комісару освіти⁴⁰.

За відомостями станом на травень 1920 року в УНР було 2 губернських комісари (на Поділлі – М. Ільїнський і на Волині – І. Смірнов) та 16 повітових комісарів освіти (на Поділлі – 10, на Київщині – 2, на Волині – 4)⁴¹. Циркуляром Міністерства освіти у травні 1920 року губернським комісарам Київщини, Волині і Поділля доручалося організувати повітові комісаріати в тих повітах, де вони були відсутні та подати до міністерства список кандидатів на ці посади⁴².

Після декількох переїздів Радою народних міністрів у листопаді 1920 року під час перебування у Кам'янці-Подільському була ухвалена постанова про евакуацію до Тарнова. Разом з Міністерством народної освіти до Польщі емігрували два колишні губернські комісари Г. Стаднюк (Чернігівщина) та М. Ільїнський (Поділля)⁴³.

Отже, діяльність комісарів освіти за часів Директорії була найбільш активною протягом грудня 1918 року – жовтня 1919 року. Відповідно до закону про управління освітою в УНР права, функції та сфера компетенції комісарів освіти були значно розширені. В умовах постійних переїздів Міністерства народної освіти й мистецтв комісари освіти були представниками влади на місцях, які зробили вагомий внесок у справу збереження української мови і української школи. Висока професійність діяльності комісарів освіти визначалася освітнім цензом і педагогічним стажем. У військово-політичних умовах періоду листопада 1919 року – листопада 1920 року була значно звужена сфера діяльності комісарів освіти та зменшена її ефективність.

Слід відзначити, що дана стаття не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Важливо поглибити такі напрями дослідження як діяльність повітових комісарів освіти та зміни у їхньому кадровому складі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К., 1920;
2. Сірополко С. Історія освіти на Україні. – К.: Наук. думка, 2001; 3. Пижик А.М. Реформування системи

Серія: ІСТОРІЯ

.....
національної освіти в добу Директорії УНР. – К.: Знання, 1998; 4. Телячий Ю.В. З історії управління освітою в період Директорії УНР // Наук. праці / Кам'янець-Поділ. пед. ун-т. Іст. науки. – 1999. – Т. 3. – С. 259-270; 5. Сорочан Н. Інститут комісарів народної освіти в Україні за часів Центральної ради і Гетьманату П. Скоропадського // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 3. – С. 142-146; 6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. - Ф. 2582. - Оп. 1. - Спр. 1., - Арк. 15-15зв; 7. Там само. – Спр. 55. - Арк. 1-2, 4; 8. Там само. – Спр. 40. - Арк. 2; 9. Там само. – Спр. 55. - Арк. 7; 10. Там само. – Спр. 18. - Арк. 2; 11. Там само. - Спр. 55. - Арк. 6; спр. 2. - Арк. 239-239зв; 12. Там само. - Спр. 55, арк. 8; 13. Вістник УНР. – 1919. – 1 серпня. – Ч. 1; 14. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 50; 15. Там само. – Спр. 17. – Арк. 9-9зв; спр. 37. - Арк. 5; 16. Вістник УНР. – 1919. – 20 липня. – Ч. 21; 17. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 10; 18. Там само. – Арк. 12-22; 19. Там само. – Спр. 125. – Арк. 32-32зв; 20. Там само. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 103; 21. Там само. – Спр. 18. – Арк. 31-37; Спр. 2. - Арк. 107; 22. Вістник УНР. – 1919. – 7 серпня. – Ч. 35; 23. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 164, 224; 24. Там само. – Спр. 18. – Арк. 66-67; 25. Там само. – Арк. 82, 90, 94; 26. Там само. – Арк. 42, 45, 53; 27. Там само. – Спр. 2. – Арк. 125-126; спр. 37. – Арк. 13-14зв; 28. Там само. – Спр. 18. – Арк. 70, 89; 29. Там само. – Спр. 2. – Арк. 127; 30. Там само. – Спр. 18. – Арк. 128, 130; 31. Там само. – Арк. 118-118зв; 32. Там само. – Спр. 2. – Арк. 141; спр. 40. – Арк. 4; Вістник УНР. – 1919. – 1 серпня. – Ч. 31; 33. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 144, 201, 207; спр. 18. – Арк. 59; 34. Там само. – Спр. 2. – Арк. 114, 115; 35. Там само. – Арк. 143; 36. Там само. - Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 2. - Арк. 210; 37. Там само. – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 44; 38. Там само. – Спр. 54. – Арк. 5; 39. Там само. – Спр. 53. – Арк. 36; 40. Там само. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 101; 41. Там само. – Спр. 18. – Арк. 132-133; спр. 29. – Арк. 22-23зв; 42. Там само. – Арк. 134; 43. Там само. – Оп. 2. – Спр. 170. – Арк. 25-25зв.

Т.Р. Соломонова

КНИГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІ ПЕРІОДУ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ»

Сьогодні кожного разу, коли для придбання необхідної книги, особливо української, треба долати численні перешкоди, мимоволі згадується подібна ситуація початку 20-х років ХХ ст., коли стару торговельну систему зруйнували, а нової не створили.

Книжкова торгівля того періоду ніколи не була обділена увагою науковців. Серед загальних праць є книги О.Говорова з історії книжкової торгівлі в СРСР¹ та М.Агуфа і М.Ковалю з історії радянської системи книготоргівлі 1918-1964 років в Україні², що давали уявлення про основні етапи та напрямки її побудови й організації. Вітчизняними дослідниками розглядалися різні її аспекти: Т.Ківшар — організацію книгопоширення в Україні 1917-1923 років³, Ю.Меженко — 1917-1927 років⁴, Т.Скрипник, О.Левчук — кооперативну систему книгопостачання^{5,6}, Н.Солоненко — відображення книжкової торгівлі на сторінках часопису «Бібліологічні вісті»⁷. Здебільшого науковці звертали увагу на організаційні аспекти книготорговельної діяльності, державну та партійну політику в цій галузі. Цікавими, насиченими багатим фактографічним матеріалом з власного досвіду були спогади подолянина Є.Грицака⁸. Але спроб визначити проблеми книгозабезпечення інтелігенції періоду «воєнного комунізму», зокрема у м.Вінниці, досі не було.

До жовтня 1917 року в Україні було приблизно 2,5 тис. книгарень⁹, з яких у Вінниці початку 10-х років ХХ ст. — 7, зокрема «Реноме» Р.Бунтмана, А.Поровського, А.Потемковського, В.Райхера, С.Рехліса, Д.Швахмана, Р.Шерра (з 1912 року — спадкоємців Р.Шерра). Треба зазначити, що книжкова продукція була не єдиною в асортименті цих торговельних підприємств. Більшість з них торгувала переважно канцелярським приладдям, наочним матеріалом, підручниками, географічними картами та дитячими іграшками.